

Akcenty environmentálnej teológie v kontexte skúsenosti s pandémiou COVID-19

Monika ZAVIŠ a Ján HOLONIČ

Abstrakt

Pandémia COVID-19 priniesla teológii nové výzvy a to najmä v pastoračnej rovine a nutnosti dokázať promptne aktualizovať učenie a uplatniť ho v konkrétnych epidemiologických podmienkach tak, aby teológia neprestala byť živou, reálnou a existenciálnou vedou, a aby nezostala **Abstraktnou** a neosobnou. Menované atribúty sú zvlášť naliehavé v kontexte environmentálnej teológie, ktorá sa v čase epidémií a pandémií v dejinách ľudstva stávala vždy tou najpotrebnejšou a najosožnejšou. V našej štúdii vychádzame z faktických pandemických okolností a charakteristík súčasnej doby, ktoré nútia každého revidovať osobné aj spoločenské priority, vnímanie života, vzťahov, celkového životného štýlu, stravovania, psychohygieny, zdravia, postoja k odlišeniu materiálne nutného od nadbytočného; tiež vedú k premysleniu udržateľného spôsobu bývania a módy. Všetky menované akútne akcenty environmentálnej teológie je nevyhnutné priebežne implementovať aj do rámca náboženskej výchovy.

Kľúčové slová: environmentálna teológia, pandémia, dnešná doba, gaianizmus, udržateľný spôsob života, stravovanie, móda.

Abstract

The COVID-19 pandemic has brought new challenges to theology, especially at the pastoral level and the need to be able to promptly update teaching and apply it in specific epidemiological conditions so that theology does not cease to be a living, real and existential science, and does not remain **Abstract** and impersonal. These attributes are particularly urgent in the context of environmental theology, which has always become the most needed and rewarding in times of epidemics and pandemics in human history. In our study, we proceed from the factual pandemic circumstances and characteristics of the present, which force everyone to revise personal and social priorities, perceptions of life, relationships, overall lifestyle, nutrition, psychohygiene, health, attitudes to distinguish materially necessary from superfluous; they also lead to a reflection on sustainable housing and fashion. All the mentioned acute accents of environmental theology must be continuously implemented within the framework of religious education.

Keywords: environmental theology, pandemic, current age, gaianism, sustainable lifestyle, nutrition, fashion.

Úvod

Z masmédií sme sa počas prvej aj druhej vlny pandémie COVID-19 dozvedali a aj osobne zisťujeme, že si dištancovaním človeka od vonkajšieho prostredia príroda doslovne vydýchla a spustila nádherné regeneračné mechanizmy, ktoré v nás vzbudzujú čerstvý obdiv dokonalosti Božieho stvorenstva. Tento fakt uzdravovania nášho životného prostredia našim vzdialením formou domácej izolácie nevyhnutne vedie k zamysleniu, do akej miery sme sa k tomu, čo by sme mali ochraňovať a zveľaďovať, podporovať a fungovať s ním v symbióze, bezcitne a technokraticky, agresívne, majetnícky konštantne deštruovali a priviedli tak v mnohých aspektoch na pokraj alebo k úplnému vyhynutiu vzácne rastlinné a živočíšne druhy, zamorili pôdu, vodstvo a atmosféru Zeme, etc. V tomto kontexte je na mieste aj otázka nie len emočnej, ale aj kognitívnej deteriorácie súčasného človeka, ktorý dopustil, aby sa mu veci vymkli z rúk.

Z minulosti poznáme scenáre radikálnej redukcie obyvateľov Zeme rôznymi formami epidémií a pandémií. Snáď najvýraznejšie rezonuje kolektívnym poznaním stredoveká morová pandémia bubonového a septikemického moru. Myšlienka edukácie človeka v zmysle jeho návratu do stavu pokory a chopenia sa zodpovednosti však rezonuje aj v rôznych mytológiách, ktoré operujú pojmami potopy či vyhorenia (gr. ekpyrosis), ktoré sú formami zničenia materiálneho, resp. očistenia stvorenstva pomocou vody a ohňa (samozrejme, z archeológie vieme, že mýty bežne augmentujú rozsah a dopad lokálnych záplav či požiarov a prezentujú ich ako globálne; našou úlohou je však pochopiť odkaz axiómy vyjadrenej v týchto mýtoch a to je, že sa človek má držať a správať k sebe, iným a životnému prostrediu ako zodpovedný služobník transcendentnej skutočnosti, ktorá je mu stanovená). Potopa a zničenie ohňom sa objavujú vtedy, keď už bezohľadnosť a hriechnosť ľudstva nemôže viac byť tolerovaná Bohom, božstvom či božstvami. Prichádza zásah transcendentna zvonka, čiže tak, že sa človek už nedokáže ani s vypnutím svojich najväčších síl hrať na zvrchovaného pána tvorstva. Transcendentno jednoznačne ukáže, že je potrebné, aby si uvedomil, že mu táto úloha nebola určená v rámci stvoriteľského poriadku. Napriek tomu si však bežne túto úlohu a funkciu vševládcu vedome a podvedome privlastňoval a podľa jej paradigmy konal. Zničenie vodou a ohňom nemá teda dopad len na jeho existenciu, ale aj na celý svet.

Z uvedených dôvodov je z perspektívy aktuálnej pandémie potrebné revidovať akcenty environmentálnej teológie, ktorá, ako opakované skúsenosti ľudstva ukazujú, už dávno nemôže byť marginálnou teologickou disciplínou, ale potrebuje byť súčasťou spontánneho, každodenného života autenticky veriaceho človeka.

Charakteristika dnešnej doby

Dnešná doba síce v niektorých veciach, ako uvádza Rajský, ešte evokuje postmodernu, ako napr. v pluralizme, hodnotovom relativizme, ekonomizme, konzumizme, etc., avšak všetky tieto črty nadobudli väčšiu intenzitu, najmä keď ide o konzumizmus čiže enormnú spotrebu, hedonizmus

a materializmus. Dnešnú dobu už teda nemôžeme označovať za postmodernú, pretože presahuje rámec definície postmodernity a jej charakteristík z druhej polovice 20. storočia. Ide najmä o tvorbu virtuálnych komunit na sociálnych sieťach, zrýchlenie komunikácie, kumuláciu informácií a virtualizáciu reálneho života.¹²⁴

Spomedzi environmentalistov, ktorí presahujú rámec prírodovedy a prechádzajú do spirituálnej roviny sa charakteristike súčasnej doby venoval najmä Ralph Metzner, svetoznámy zástanca gaianizmu, čiže hypotézy Gaia, ktorá chápe Zem ako živý superorganizmus. Stručne uvediem, že túto hypotézu koncipoval v 60. rokoch minulého storočia britský prírodovedec J. E. Lovelock. Neskôr ju spolu s ním rozpracovala aj americká biologička L. Margulis a na základe ich práce sa začali konať svetoznáme Gaia konferencie. Tvrdili, že je život na Zemi možný kvôli neustálej interakcii jej organických a anorganických zložiek. Hypotéza sa stretla s veľkým ohlasom, kladnou i zápornou kritikou. Z nej vychádza aj tzv. gaianizmus, filozoficko-spirituálny prúd, ktorý má k Zemi ako k živej bytosti transpersonálnu úctu (takú, ktorá presahuje bežné skúsenosti a potenciál ľudskej psyché). Myšlienky gaianizmu sú prítomné v mnohých náboženstvách; z nových náboženských hnutí najmä v New Age.¹²⁵ Vráťme sa ale k Metznerovmu vymedzeniu dnešnej doby v porovnaní s predošlou dobou.¹²⁶ Zmena vedeckej paradigmy sa udiala tak, že sme sa presunuli z industriálnej doby do ekologickej doby, ako to vidíme v tabuľke č. 1:

Kým industriálna doba má črty ako:	Ekologická doba má črty:
mechanomorfný model	organizmický model
vesmír ako stroj	vesmír ako proces alebo príbeh
Zem ako nedotknuteľná hmota	Gaia: Zem je superorganizmus
život je náhodný sled chemických reakcií	život je autopoietický systém
determinizmus	indeterminizmus, možnosť
lineárna kauzalita	chaos: nelineárna dynamika
atomizmus	holizmus a teórie systémov

¹²⁴ RAJSKÝ, A. Súčasnosc', in: *Európske pedagogické myslenie (od moderny k postmoderne po súčasnosť)*, 2012, s. 27-32.

¹²⁵ ZAVIŠ, M., *New Age – pragmatický synkretizmus dneška*, 2005, s. 650-661.

¹²⁶ METZNER, R., *Zelená psychologie*, 2011, s. 211, 217.

Tabuľka č. 1 Komparácia črt industriálnej a ekologickej doby (Zdroj: Metzner, R., Zelená psychologie, 2011, s. 211)

Vzdelávanie a výskum prešli v tomto kontexte zmeny dôb podľa Metznera tiež konkrétnymi zmenami, ako to vidíme v tabuľke č. 2:

Industriálna doba	Ekologická doba
špecializované odbory	integrované odbory
vedomosti bez hodnoty hodnôt	objasnenie nevedomých hodnôt
priepasť medzi prírodnými a humanitnými odbormi	celostný pohľad na svet

Tabuľka č. 2 Komparácia zmien vo vzdelávaní a výskume v industriálnej a ekologickej dobe (Zdroj: Metzner, R., Zelená psychologie, 2011, s. 217)

Chceme poukázať na to, že pandémia COVID-19 priniesla ešte viac špecifik súčasnosti, v teológii z aspektu jej realizácie formou pedagogických procesov hlavne spojených s fenoménom dištančnej online výuky. Socializačné, morálne a kultúrne konzekvencie individuálneho online vyučovania budú nesmierne a s istotou sa dá povedať, že ich nedokážeme počas ešte stále pretrvávajúceho obmedzenia pohybu, tzv. lockdown-u presne všetky identifikovať ani do optimálnej miery opísať. Z aspektu vyjadrení zahraničných pedagógov vyučujúcich environmentálnu výchovu v r. 2020 sú však už teraz, síce iba parciálne identifikovateľné konzekvencie, nespočetné.¹²⁷ Na základe Rajského synopsis súčasných teórií o primeranom pojme vystihujúcom súčasnú dobu vnímame v súvislosti s online vyučovaním ako najvhodnejšie Kirbyho termíny pseudomodernizmu a digimodernizmu. Spája ich s banalitou a plytkosťou instantnej, okamžitej a povrchnej participácie na kultúre cez internet, mobil, či interaktívnu televíziu. Výsledkom takej aktivity je „tichý autizmus“, ktorý pochádza z nevedomosti, fanatizmu a úzkosti, ktoré spôsobujú stav podobný tranzu, ktorý sprevádza digitálne aktivity.¹²⁸ Teológ ako organizátor a hlavný vedúci online vyučovania si musí byť vedomý nebezpečenstva svojej osobnostnej premeny na ľudský stroj, ktorý automaticky vykonáva úlohy spojené s technickými a administratívnymi záležitosťami virtuálnej edukačnej reality. Kontinuálne sebauvedomovanie si je iba jednou z mnohých diverzných nevyhnutností pre učiteľa, ktorý chce stále zostať ľudským, cítiacim, empatickým, morálnym, kultúrnym, milovníkom a predstaviteľom estetických hodnôt; musí si zachovávať svoje fyzické a psychické zdravie v dobrom a príkladom stave počas celého trvania toho časového stresu a energetickej úzkosti, nehovoriac o jeho vzťahoch a rodinných

¹²⁷ QUAY, J. et al., *What future/s for outdoor and environmental education in a world that has contended with COVID-19?*, 2020, s. 93-117.

¹²⁸ RAJSKÝ, A. Súčasnosť, in: *Európske pedagogické myslenie (od moderny k postmoderne po súčasnosť)*, 2012, s. 27-32.

napätiah, ktoré môže online vyučovanie z domáceho prostredia spôsobuje a generuje vo forme nekonečného reťazca súvislostí, príčin a následkov.

Revízia environmentálnej teológie podmienená pandémiou COVID-19

Skúsenosť s aktuálnou pandémiou kladie pred nás predovšetkým axiologické otázky vo vzťahu k sebe, iným, k prírode, a komplexu životného prostredia ako takého. Dnešné hlavné hodnotové orientácie vzťahu človeka k prírode a životnému prostrediu sú:

- a) *antropocentrizmus*,
- b) *teocentrizmus*,
- c) *biocentrizmus* – v minulosti nazývaný aj *naturocentrizmus*. Dnes sa však už biocentrizmus a naturocentrizmus odlišujú, a to do tej miery, že vznikol pojem ekocentrizmu, ktorý vysvetlím ako ďalší. Biocentrizmus sa dnes viaže na živé bytosti, ktoré obývajú planétu a majú byť v centre záujmu udržateľného spôsobu života.
- d) *ekocentrizmus* – ide ďalej, a hovorí, že v centre pozornosti by mala byť celá príroda, nie iba živé bytosti. Je považovaná za opak antropocentrizmu a dnes je nosnou teóriou v koncepcii trvalo udržateľného života. Zastáva biosferický egalitarianizmus.

Autentický vzťah k prírode a svojmu okoliu vyjadrili vo svojich slovách a spôsobe života už aj púštni otcovia a neskôr v celých dejinách cirkvi predovšetkým mystici, napr. František z Assisi a jeho láska, vrúcny vzťah k biotickým aj abiotickým faktorom života na Zemi¹²⁹ s dôrazom na koncepciu spásy ako uzdravenia ľudského odcudzenia od Božieho stvorenia, od nás samých a od Boha súčasne¹³⁰; Hildegarda z Bingenu a jej pojem *viriditas* - zeleň (božská tvorivá sila v prírode a celom stvorenstve, ktorá dáva život; Ježiša nazýva *Stelesnením zelene* a Máriu *Viridissima Virga* – najzeleňšejšia panna, ktorá je plná mladistvej sily jari). Fascinujúca je aj jej zdravoveda a diätetika vyzviňujúca špaldu ako najzdravšiu potravinu (ad marginem: práve špalda patrí medzi najpreferovanejšie obilniny súčasných výživových odborníkov, avšak aj keď sa pozrieme do dejín výživy v dávnej minulosti vidíme, že už starí Egypťania, Kelti a Germáni oceňovali a bežne pestovali túto rastlinu). Hildegardina zdravoveda a diätetika vyplývajú z obsahu kozmologických vízií, vo svojej podstate hlboko environmentálnych a vyjadrených jazykom metafor, analógií a symbolizmu.¹³¹ Súčasná environmentálna teológia by sa mala vrátiť k takýmto autentickým akcentom, ktoré pochádzali od hlboko veriacich ľudí, ktorí to, čo deklarovali ústami aj žili v každodennom živote.

Environmentálna teológia spája teologické a environmentálne poznatky, predovšetkým z domény environmentálnej etiky. Kladie dôraz na interdisciplinaritu a integráciu environmentálnych prvkov, poznatkov do rámca interpretácie biblických textov a ich aplikáciu v reálnom živote, ktorý sa snaží o dodržanie zásady trvalej udržateľnosti. Koncepcia trvalej udržateľnosti sa začala

¹²⁹ BRÁZDA, C. J., František z Assisi – patrón ekologov a ochrancov prírody, in: *Životné prostredie*, 32 (2), 1998, s. 69-71.

¹³⁰MURRAY, R., *Teologie stvoření. Reflexe o ekologii*, 2017, s. 298.

¹³¹ ZAVIŠ, M., *Teológia a medicína v období stredoveku*, dizertačná práca, 2005, s. 159-209.

rozvíjať na začiatku 70. rokov minulého storočia a je reakciou na poznanie, že akýkoľvek neregulovaný a nekonečný rast v prostredí obmedzených a konečných zdrojov nie je možný.¹³²

Environmentálna teológia musí byť uchopovaná spolu s teológiou stvorenia a teológiou naturalis. Jej dôrazy nemôžu byť vytrhnuté ani z kristologického a sotériologického kontextu, pretože práve osoba a dielo Ježiša Krista, ako nového Adama podľa Listu Rimanom 5: 12-21, dáva život tomu, čo kvôli starému Adamovi umrelo.¹³³

Udržateľnému životu na Zemi pomáha predovšetkým revidovaný osobný spôsob života v doméne materiálneho a jeho konzumácie. Táto revízia súvisí s učením o tele ako o chráme Svätého Ducha. Kritická reflexia a následná úprava životného štýlu v súlade s prírodou sa v minulosti nezohľadňovali dostatočne a málo sa o nich hovorilo; zameranie odbornej verejnosti skôr smerovalo k problémom globálneho charakteru, pričom sa musí vždy začínať od zmeny, ktorú u seba chce dosiahnuť sám jednotlivec. Prepojenie materiálneho a psychického sa dnes reviduje v osobnej rovine najmä populárnymi a medializovanými akcentmi životného štýlu, ako:

Zdravé stravovanie – máme stále viac kreatívnych, chutných vegánskych produktov v online a kamenných obchodoch, supermarketoch a nákupných centrách bez obmedzenia na predajne s označením zdravá výživa alebo bio obchody; pred 20 rokmi sme si na Slovensku kúpili maximálne suché sójové kúsky. Pôvodne exotické potraviny a koreniny sú nám dostupnejšie, čím integrujeme prvky iných kultúr do nášho stravovania v pandemických podmienkach; súvisí to aj s fluktuáciou koncepcií výživy prostredníctvom masmédií. Revízia nášho jedálnička a poňatia zdravia v rámci spoznávania gastronómie iných kultúr a kritickej sebareflexie prináša nové chute, farby, vône, ktoré obohacujú náš život aj po estetickej stránke; rodí sa v nás aspekt zdravého pôžitku z vďačnosti za dary prírody, ktorými nás Pán Boh štedro obdaroval. S týmto súvisí znovuobjavovanie významu pojmu miery v kontexte nášho stravovania.

Pre zaujímavosť uvádzame, že problematiku stravovania zvierat a ľudí analyzoval už Aristoteles vo svojom diele *Politika I*. Podľa toho, čo konzumujú, rozdelil ľudí nasledujúco: „Najlenivejší sú kočovníci (potravu od krotkých zvierat získavajú totiž bez námahy a v pokoji; iba keď sa dobytok musí sťahovať za pastvou, sú nútení ísť s ním, akoby obhospodarovali živé polia); druhí sa živia lovom, pričom to, čo lovia, je rôzne. Niektorí sa živia krádežami, iní, ktorí sídlia pri jazerách, močiaroch, riekach alebo pri vhodnom mori, rybolovom, iní zase lovom vtákov alebo divej zveri. Najväčšia časť ľudí však žije z pôdy a z jej šľachetných plodov“¹³⁴.

Z rôznych dôvodov, vrátane environmentálno-etických, sa niektorí ľudia rozhodli pre konkrétne formy stravovania, ktoré sú k životnému prostrediu a pri aplikácii v rozumnej miere aj k telu šetrné, detoxikačné a ktoré vracajú stratenú homeostázu. V kontexte náboženstiev vždy existovali

¹³² HANUŠIN, J. – HUBA, M. – IRA, V. – KLINEC, I. – PODOBA, J. – SZÖLLÖS, J. *Výkladový slovník termínov z trvalej udržateľnosti*, 2000, s. 145-146.

¹³³ Biblia, slovenský ekumenický preklad s deuterokánonickými knihami, 2008.

¹³⁴ ARISTOTELÉS, *Politika I*, 1999, s. 67.

špecifiká stravovania¹³⁵ a tieto pretrvávajú po celom svete dodnes, bez ohľadu na aktuálne tendencie popularity konkrétnych diét. Biblické príbehy o stvorení ponúkajú dve široké alternatívy stravovania človeka: konzumáciu rastlín a popotopnú koncepciu konzumácie mäsa. Diverzné dietetické prístupy dnes rozlišujú nespočetné smery vychádzajúce z rastlinného jedálnička, z ktorých medzi dominantné a presne definíciou vymedzené patria, napr. vegánstvo, vitariánstvo a frutariánstvo; konzumácia mäsa sa v rámci konkrétnych diét značne redukuje a zakladá na preferenciách typov mäsa, napr. v rámci mediteránskej diéty či pescetariánstva, alebo sú ľudia inšpirovaní dobovými metódami stravovania, ako napr. paleodiéta.

Otázka konzumácie mäsa zvierat sa primárne spája s vnútorným odporom k jedeniu zvierat zabíjaných s týmto cieľom, s náboženským presvedčením, ako napr. v hinduizme, alebo zdravotným stavom človeka.¹³⁶ V poslednej dobe sa však vyskytli aj 3 ďalšie, tzv. environmentálne hľadiská:

- Hromadný chov zvierat, ktorý je dôležitým faktorom pri zvyšovaní konzumácie mäsa, je vo svojich prevládajúcich formách v praxi nezlučiteľný s chovom zodpovedajúcim konkrétnemu živočíšnemu druhu a s úctou k zvieratám. Situácia, keď sa ochrana zvierat nariaďuje zákonom a pritom sa sliepky, morky alebo prasatá držia v klietkach, pričom sa urýchľuje ich zhodnotiteľnosť antibiotikami, je patová a dané krajnosti sa navzájom vylučujú.
- Využívanie obilia a sóje ako krmiva pre dobytok, znamená to, že sa potraviny, ktoré mohli slúžiť ako potrava pre ľudí využívajú na produkciu mäsa. Výnosy sú v tomto prípade omnoho menšie. Objem celosvetovej spotreby mäsa takto zosilňuje problém hladu. Keby sa ľudia v krajinách blahobytu vzdali konzumácie mäsa alebo aspoň jeho nadmernej konzumácie, podľa odhadov by sa dosiahlo zmiernenie celosvetového hladu o 7%.
- Produkcia mäsa v niektorých krajinách 2. a 3. sveta, ktorá je majoritne určená na export, stupňuje štrukturálne problémy týchto krajín. Týmto spôsobom konzumácia mäsa v bohatých krajinách sveta nepriamo prispieva k celosvetovému rastu nerovnosti.

Renomovaný nemecký teológ W. Huber zastáva názor, že vegetariánsky a vegánsky spôsob života sú prejavom etického postoja, ktorý si zaslúži pozornosť, ale do oblasti morálnych povinností nepatrí. Argumentuje tým, že by sa pre všetkých ľudí nepodarilo nahradiť živočíšne bielkoviny a ďalšie živočíšne živiny rastlinnou potravou. Avšak z aspektu konzumácie mäsa v krajinách, kde je najvyššia – USA a štáty Európskej únie – by sa malo stať zníženie spotreby mäsa morálnou povinnosťou. V Nemecku sa ročne skonsumuje 89 kilogramov mäsa na osobu, pričom sa za posledných 100 rokov konzumácia zdvojnásobila. Huber apeluje, aby sa sprísnil predpis o chove

¹³⁵ DOJČÁR, M., *Dietetické a stravovacie špecifiká rôznych kultúr a náboženstiev*, 2006, s. 173-198.

¹³⁶ ZAVIŠ, M., *Úvod do systematickej etiky*, 2017, s. 114.

zvierat, ktoré by zodpovedali ich prirodzenosti, ale aj opatrenia, ktoré by zamedzili využívanie potravín na výrobu biopalív, ako aj ich využitie na produkciu mäsa.¹³⁷

Hygge (čítame: hüge) – dánsky spôsob vytvorenia si príjemnej, útulnej domácnosti v kruhu milovaných členov rodiny a priateľov. Hygge navodzuje psychickú pohodu, ktorá robí človeka šťastným. Zo zdanlivých maličkostí (napr. ohňa a vône sviečok, jemných prírodných materiálov čalúnenia nábytku, etc.) a zdanlivo samozrejímavých ľudí vo svojom živote si vytvorí pocit tepla, bezpečia, jednoducho povedané: miesto, kde chce byť a vracať sa tam. Akcent na hodnotu času stráveného takýmto spôsobom dáva jednotlivcovi priestor zohľadňovať zdravý time management a uvedomiť si hrozbu workoholizmu. Zdravie je takto v koncepcii hygge holistickou záležitosťou, ktorá je nevyhnutne prepojená s prostredím a jeho podmienkami, ktoré si vytvárame.

Minimalizmus v bývaní – koncepcia vecami a materiálnym aspektom odbremeného bývania a domácnosti, využívania recyklovateľných materiálov, rozumného využívania energií, aplikácie permakultúry v záhrade, ktorá je sebestačná.

Minimalizmus v obliekaní so zásadou upratať v dome, skrini a duši; zero waste móda, rethink a slow verzus fast fashion koncepcia.¹³⁸

Záver

Dnešná environmentálna teológia musí zohľadňovať to, že v čase aktuálnej pandémie je dôležitá nie iba osobná telesná hygiena, ktorá je výsledkom našej sebadisciplíny, ale sa táto sebadisciplína musí neustále prejavovať aj v rovine psychohygieny, v oveľa väčšej miere a intenzite než v čase neobmedzeného pohybu a socializácie. Pripútanosť k technike, nebezpečenstvo a výzvy uzatvorenia sa do svojho imaginárneho virtuálneho sveta spôsobujú osobnostné zmeny, ktoré majú dopad na ľudskú interakciu s inými, ale aj s celou prírodou či životným prostredím ako takým. Vo svetle biblických dôrazov je potrebná kritická reflexia našich medziľudských vzťahov. Položiť si otázky, ako: prečo potrebujeme spoločnosť konkrétneho človeka alebo ľudí? Nie je to iba zvyk, alebo závislosť byť neustále s niekým, lebo nedokážeme byť sami so sebou? Sú naše vzťahy úprimné a zdravé? Na tieto otázky je možné zodpovedne odpovedať iba vtedy, keď sa dokážeme najprv venovať sami sebe tak, aby sme sa dokázali postaviť pred svojho Stvoriteľa, Vykupiteľa a Posvätimeľa ako tí, ktorí si bytostne vážia Jeho dielo pri nás a celej prírode, do ktorej nás s poverením umiestnil, a teda nie je odmysliteľná od podstaty a kvality našej osobnej existencie. Predmetná reflexia by nemala zostať v osobnej rovine, ale by mala obohatiť aj iných, napr. aj formou integrácie revidovaných akcentov environmentálnej teológie do rámca náboženskej výchovy. V tejto súvislosti si tiež môžeme ako vyučujúci teológovia položiť otázku, do akej miery sa aj v čase mimo pandémie a jej reštrikcií venujeme environmentálnym aspektom v rámci štandardov náboženskej výchovy a či práve táto COVID-19 pandémia nemôže byť spúšťačom

¹³⁷ HUBER, W., *Základní otázky života*, 2016, s. 63-64.

¹³⁸ *The State of Fashion 2021*, s. 15-117.

nového vnímania miesta environmentálnej teológie v náboženskej výchovy pre deti a mládež, ale aj v našom edukačno-pastoračnom pôsobení s dospelými.

Použitá literatúra (v článku)

ARISTOTELÉS, Politika I., Praha, Oikoymenh, 1999.

Biblia, slovenský ekumenický preklad s deuterokánonickými knihami, Banská Bystrica, Slovenská biblická spoločnosť, 2008.

BRÁZDA, Cyril Jaroslav, František z Assisi – patrón ekologov a ochrancov prírody, in: Životné prostredie, 32 (2), 1998, 69-71.

DOJČÁR, Martin, Dietetické a stravovacie špecifiká rôznych kultúr a náboženstiev, in: Held, L. a kol. Teória a prax výchovy k zdravej výžive v školách, Bratislava, VEDA, 2006, 173-198.

HANUŠIN, J. – HUBA, M. – IRA, V. – KLINEC, I. – PODOBA, J. – SZÖLLÖS, J. Výkladový slovník termínov z trvalej udržateľnosti, Bratislava, Spoločnosť pre trvalo udržateľný život v SR (STUŽ/SR), 2000.

HUBER, Wolfgang, Etika. Základní otázky života, Praha, Vyšehrad, 2016.

METZNER, Ralph, Zelená psychologie, Praha/Kroměříž, Triton, 2011.

MURRAY, Robert, Teologie stvoření. Reflexe o ekologii. Olomouc, Refugium Velehrad-Roma, 2017.

QUAY, John – GRAY, Tonia – THOMAS, Glyn – ALLEN-CRAIG, Sandy – ASFELDT, Morten – ANDKJAER, Soren – BEAMES, Simon – COSGRIFF, Marg – DYMENT, Janet – HIGGINS, Pete – HO, Susanna – LEATHER, Mark – MITTEN, Denise – MORSE, Marcus – NEILL, James – NORTH, Chris – PASSY, Rowena - PEDERSEN-GURHOLT, Kirsti – POLLEY, Scott – STEWART, Alistair – TAKANO, Takako – WAITE, Sue – FOLEY, Dorothy, What future/s for outdoor and environmental education in a world that has contended with COVID-19? in: Journal of Outdoor and Environmental Education, 23, July 16th, 2020, 93-117, dostupné na internete 20.3.2021: <https://doi.org/10.1007/s42322-020-00059-2>.

RAJSKÝ, Andrej, Súčasnosc', in: Európske pedagogické myslenie (od moderny k postmoderne po súčasnosť), Trnava, Typi Universitatis Tyrnaviensis, Vydavateľstvo Trnavskej univerzity, 2012, 27-32.

The State of Fashion 2021, McKinsey & Company, dostupné na internete 24.5.2021: <https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Industries/Retail/Our%20Insights/State%20of%20ofashion/2021/The-State-of-Fashion-2021-vF.pdf> Teologické texty 16 (2005/4), 70.

ZAVIŠ, Monika, New Age – pragmatický synkretizmus dneška, in: New Age, Bratislava, Ústav pre vzťahy štátu a cirkví, 2005.

ZAVIŠ, Monika, Teológia a medicína v období stredoveku, dizertačná práca, Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava, 2005.

ZAVIŠ, Monika, Úvod do systematickej etiky, Žilina, Žilinská univerzita v Žiline, EDIS, 2017.

Odporúčané doplňujúce čítanie:

- DOUGHTY, R. W., Environmental theology: trends and prospects in Christian thought, in: Progress in Human Geography, 5 (2), June 1981, 234-248.
- Religion and Ecological Crisis. The „Lynn White Thesis“ at Fifty. Eds. Todd LeVasseur and Anna Peterson, Routledge, 2017.
- WIKING M., The Little Book of Hygge, Penguin Books, 2016.

*Doc. PaedDr. ThDr. Monika ZAVIŠ, PhD.
a PhDr. Ján HOLONIČ, PhD., MBA, LL.M.
Pedagogická fakulta UK
Bratislava*